

William Easterly: *Břímě bílého muže: Proč pomoc Západu třetímu světu selhává?*

1. vydání. Praha: Academia, 2010, 454 stran, ISBN 978-80-200-1776-5.

Vydavateľstvo Academia vydalo v preklade Jaroslava Veisa úspešnú knihu z roku 2006 *Břímě bílého muže: Proč pomoc Západu třetímu světu selhává?* od Williama Easterlyho. Z anotácie na prebale sa čitateľ dozvie, že Easterly prichádza s „kacírskym a zároveň i skeptickým pohľadom na spôsob, ktorým sa spoločenstvo bohatých krajín snaží odstraňovať chudobu sveta“. Kniha je pritom „napísaná sviežim a pútavým jazykom“. Zatiaľ čo s druhým tvrdením je možno plne súhlasiť a miestami sa čitateľ dokonca zasmieje, prvé tvrdenie zodpovedá obsahu knihy len čiastočne. Skeptický pohľad na rozvojovú pomoc nevedie ku kacírstvu radikálnejších prístupov k rozvoju, hoci prinajmenej v poslednej kapitole s nimi nachádza spoločnú reč.

Celou knihou sa ťahne rozpor medzi tzv. plánovačmi a tzv. hľadačmi. Easterly vychádza z Edmunda Burka a z jeho rozdielu medzi „revolúciou“ a „reformou“ (Easterly, 2010, s. 25). V úvodnej kapitole túto dichotómiu vysvetľuje. Začína sebakriticky a priraduje sa k mnohým, ktorí si kladli príliš ambicióznou otázku: „Ako by rozvojová pomoc, ktorá si kladie za cieľ skončiť s chudobou, mala vyzeráť?“ (Easterly, 2010, s. 21.) Okrem iných sem patria Bob Geldof, Bono Vox, Gordon Brown, Tony Blair, Jeffrey Sachs či Robert Owen. Až neskôr Easterly pochopil, že sa pýtal nesprávne. „Hľadači sa pýtajú priamo: Čím môže medzinárodná rozvojová pomoc prospieť chudobným?“ (Easterly, 2010, s. 21.) „Plánovači nás, pokiaľ ide o túto pomoc, informujú o svojich dobrých úmysloch, ale nemotivujú ľudí, aby ich uskutočňovali; hľadači sa snažia nájsť nástroje, ktoré fungujú a z ktorých ľuďom plynie prospech. Plánovači vyvolávajú nádej, ale necítia zodpovednosť za ich naplňovanie; hľadači zisťujú, po čom je dopyt. Plánovači majú globálne projekty; hľadači sa prispôbujú miestnym podmienkam. Plánovači hore nemajú potuchy o tom, čo je dole; hľadači chcú vedieť, čo sa tam dole deje.“ (Easterly, 2010, s. 16.) Podľa Easterlyho, „najlepší plán je nemať žiadny plán“ (Easterly, 2010, s. 15).

V nasledujúcich kapitolách a momentkách medzi nimi Easterly na základe častokrát vlastného výskumu ukazuje neúspechy veľkých plánov a konkrétne príklady hľadačov malých projektov. Za všetky je možné uviesť príklad z úvodnej kapitoly týkajúci sa moskytiér. Celebriety na Svetovom ekonomickom fóre v Davose v roku 2005 sa rozhodli využiť moskytiéry na boj proti malárii. Problémom je, že „ani celebrity, ani tí, kto pomoc sprostredkovávajú, dobre nevedia, ako zaistiť, aby k chudobným skutočne doputovali“ (Easterly, 2010, s. 23). Moskytiéry preto často končia na čiernom trhu a používajú sa ako rybárske siete či svadobné závoje. Príkladom hľadača je tu nezisková organizácia Population Services International pôsobiaca v Malawi, ktorá v mestách predáva moskytiéry za ich trhovú cenu, päť dolárov, a zo zisku dotuje ich cenu vo vidieckych nemocniciach pre nastávajúce matky. Moskytiéry sa takto dostanú k tým, ktorí ich najviac potrebujú a títo si ich navyše vážia, pretože za ne museli zaplatiť. Sestra, ktorá ich predáva, má z každej deväť centov, takže sú vždy na sklade. Podľa výskumu 60 % ľudí, ktorí sa zúčastnili zambijského programu na poskytovanie moskytiér zadarmo, ich nevyužíva, pritom takmer všetci, ktorí zaplatili, moskytiéru aj skutočne používajú.¹

Zrejme najvtipnejšou kritikou hľadačov je ich prirovnanie k Billovi Murraymu vo filme Na Hromnice o deň viac (*Groundhog day*). Podobne ako sa Murray budí každý deň do toho istého dňa a pokúša sa o to isté opakujúce tie isté chyby, aj plánovači opakujú stále tú istú chybu – majú plán. Objavenie rozvojového všelieku ostáva však v ríši fantázie a – ako píše Easterly – ani nie je cieľom jeho knihy.

V nasledujúcich kapitolách autor postupne kritizuje rôzne aspekty plánovania. Vysporiadava sa s mýtom potreby „veľkej ofenzívy“ (*big push*). Nekritizuje však jej pôvodného

autora Paula Rosensteina-Rodana, ale najnovšiu verziu Jeffreyho Sachsa. Následne poukazuje na problémy plánovania štrukturálnych zmien Svetovou bankou (SB) a Medzinárodným menovým fondom (MMF). Za príklad si berie Rusko a štatisticky svoje tvrdenia potvrdzuje aj na afrických krajinách. Vzhľadom na to, že pre Easterlyho „[v]olný trh je univerzálne užitočným systémom“ (Easterly, 2010, s. 81), venuje sa problémom, ktoré majú trhy v Afrike. V ďalšej kapitole sa hlási k potrebe dobrého vládnutia (*good governance*) a na príklade Botswany ukazuje, že takéto vládnutie funguje aj „v trópoch“ (Easterly, 2010, s. 143). Plánovanie ďalej kritizuje na príkladoch MMF, AIDS, kolonializmu a post-moderného imperializmu. Predposledná kapitola ukazuje úspešné príklady domáceho rozvoja krajín, ako je Japonsko či Turecko. Posledná kapitola predstavuje potom rôzne príklady hľadania vedúceho k reálnym výsledkom a Easterly v nej načrtáva návod, ktorým sa má hľadač pri hľadaní riadiť.

Obsah recenzovanej knihy je napriek svojmu ironickému názvu a normatívne prínosu eurocentrický. „Úspešné“ príbehy „domáceho“ rozvoja sú tie, ktoré nasledovali cestu industrializácie, ktorou sa pred nimi vydali západoeurópske krajiny. Autorova kritika „bruchomluvctva“ (Waale, 2005) a „hodnotenia seberovnými“ v rámci *Nového partnerstva pre africký rozvoj* (*New Partnership for Africa's Development – NEPAD*), (Easterly, 2010, s. 155–156), je veľmi radikálnou kritikou, ktorú je možno nájsť napríklad u – z Foucaulta vychádzajúcej kritičky rozvoja – Rity Abrahamsenovej. Easterly to zhrňuje pregnantne: „*Obe inštitúcie [SB a MMF – poznámka autora] už údajne prestali vládám nariadovať, čo majú robiť. Miesto toho sa vlád pýtajú, čo urobia, aby pôžičku dostali. Samozrejme, že MMF i SB kývnu na finančné injekcie, iba ak ide o akcie, ktoré považujú za prijateľné.*“ (Easterly, 2010, s. 155.) Easterly taktiež kritizuje vzájomnú kontrolu vlád, ktorá je presadzovaná skrz NEPAD ako „*miňajúcu sa so základnou myšlienkou demokracie, ktorá stojí na tom, že vlády sa zodpovedajú svojim občanom – a nie iným vládam*“ (Easterly, 2010, s. 156). Tento tzv. africký mechanizmus vzájomného hodnotenia (*African Peer Review Mechanism – APRM*) je podľa Abrahamsenovej inštitucionalizovanou formou sebadisciplíny v rámci prevládajúceho neolibérálneho režimu vládnutia a je dôsledkom jeho disciplinárnej moci (Abrahamsen, 2004, s. 1461). Napriek takto radikálnej kritike, ktorá útočí na medzinárodné finančné inštitúcie kvôli obmedzovaniu demokracie v iných krajinách, sa Easterly nedokáže zbaviť toho, aby pod pojmom „rozvoj“ vnímal rast hrubého domáceho produktu (HDP) na osobu a aby tak univerzalizoval partikulárnu formu „rozvoja“ pre všetky spoločnosti. Nevšima si pritom, že všetky krajiny, ktoré vníma ako úspešné, dosiahli „rozvoj“ pod vládou autoritárskych režimov. Skutočne je takýto rozvoj domáceho pôvodu, ak mal za následok násilnú smrť a odpor množstva domácich?

Ďalším závažným nedostatkom Easterlyho poučnej knihy je, že sa nezaoberá problémom, že v situácii existencie centra a periférie v rámci kapitalistickej svetoekonomiky je z povahy tohto usporiadania nemožné, aby došlo k narovnaniu podmienok medzi Severom a Juhom, pokiaľ nedôjde k zásadnému prehodnoteniu fungovania týchto vzťahov. Tu je zrejmy kľúčový nedostatok poslednej (normatívnej) kapitoly.

Autor veľmi správne považuje rozvoj za politickú a nie čisto technickú záležitosť (Easterly, 2010, s. 16), za jeden z hlavných problémov chudobných považuje nedostatok ich politickej moci (Easterly, 2010, s. 27) a finančnú podporu akejkoľvek vláde považuje za politický čin (Easterly, 2010, s. 156). Dokonca na strane 202 cituje (bohužiaľ veľmi selektívne a nie v tomto ohľade) zrejme najpovolanejšieho kritika – Jamesa Fergusona. Zároveň ale v poslednej kapitole, kde ponúka normatívne návrhy pre rozvojovú pomoc, túto skutočnosť opomína a venuje sa iba pomoci na mieste. Easterlyho návrhy ostávajú preto značne apolitické. Nevenuje sa (dávno známym) riešeniam problémov nerovných ekonomických vzťahov, ktoré by pravdepodobne mali zásadné dopady na životy konkrétnych jednotlivcov a spoločností, o ktorých autorovi úprimne ide. Poľnohospodári či chorí by si určite polepšili, ak by sa zmenili notoricky známe problémy poľnohospodárskych subvencií či medzinárodné zmluvy ohľadom intelektuálneho vlastníctva patentov na lieky. Je

nutné dodať, že táto námietka sa nedotýka dichotómie plánovači vs. hľadači, ktorá je hlavnou témou knihy, ale snahy zmeniť prostredie, v ktorom sa oba typy pomáhačov pohybujú. Ak však autor ani len nenaznačí potrebu zmeny tohto prostredia, ostávajú jeho návrhy nekompletné.

Takýto postoj by však čitateľa nemal prekvapiť, keďže už po prvých pár stranách je zrejmy Easterlyho vzťah k trhu. Napriek odmietaniu jeho plánovania prostredníctvom *Programov štrukturálneho prispôsobenia* je autorova apoteóza spoločnosti fungujúcej na tržných princípoch zrejma. Azda najpregnantnejšie to vyjadril na strane 27: „*Vo všetkých oblastiach ľudského snaženia ide o to, vyjsť v ústrety tým, ktorí platia účty.*“ (Easterly, 2010, s. 27.) V tretej kapitole sa okrem toho, že „*i finančné trhy prinášajú dobro*“ (Easterly, 2010, s. 84), čitateľ dozvie, že nádej pre chudobných spočíva: „*(1) v rozvoji domáceho pôvodu založenom na trhu... a (2) v asistencii Západu sústredenej na uspokojenie najzúfalejších potrieb chudobných do tej doby, dokiaľ sa nestanú cieľom domáceho rozvoja založeného na trhu*“ (Easterly, 2010, s. 86). Zjavné protirečenie medzi na jednu stranu „*rozvojom domáceho pôvodu*“ a na druhú stranu „*rozvojom založenom na trhu*“, ktorý je v podobe, v akej ho poznáme dnes, vynálezom západnej Európy 18. storočia, Easterly zmieriňuje poukazovaním na užitočnosť zvykového usporiadania v rámci spoločného vlastníctva (Easterly, 2010, s. 103). Vzápätí však dodáva: „*[K]ed' však hodnota pôdy stúpne... [v]oľné zvykové usporiadanie... prestáva fungovať, prehliadanie zvyku už sa vyplatí.*“ (Easterly, 2010, s. 104.) Easterlyho nadšenie pre trh sa tu mieša s nadšením pre samoorganizáciu spoločnosti bez zasahovania plánovačov, najmä v podobe štátu. Akonáhle to však je možné (po náraste populácie), Easterly predpokladá zásah plánovačov, ktorí umožnia fungovanie trhu. Tradičný spôsob ekonomickej produkcie umožňujúci reprodukciu sociálnych vzťahov, v rámci ktorých sa statky vymieňajú vzájomným obdarovaním a sociálny status určuje to, koľko toho človek dá, a nie to, koľko toho človek má, sa, bohužiaľ, do Easterlym zúženého pohľadu na spoločnosť nevojde. Autorovo tvrdenie, že „*trhy... vznikajú neplánovane a spontánne*“ (Easterly, 2010, s. 70–71), je treba postaviť do svetla zistení, ktoré priniesol Karl Polanyi v knihe *Veľká transformácia*. Polanyi na príklade Veľkej Británie ukazuje, že „*trh bol výsledkom vedomého a nezriedka násilného zasahovania zo strany vlády, ktorá spoločnosti tržnú organizáciu vnucovala v záujme neekonomických cieľov*“ (Polanyi, 2006 [1944], s. 247). Je to práve „*rozvoj*“, ktorý vedie k premene trhu ako okrajového miesta v spoločnosti na určujúci faktor spoločenského usporiadania individualít.

Oslava voľného trhu (Easterly, 2010, s. 82) už pochopiteľne neprekvapí. Bohužiaľ, autor sa nevyrovnáva s problémom klesajúcich výmenných relácií, ktoré z voľného trhu zas tak účinný nástroj rozvoja (v zmysle zvyšovania príjmu) nerobia, nehovoriac o teoretickom nedoriešení problémov klesajúcich výnosov v teórii komparatívnych výhod, ako na to poukázal už v roku 1923 Frank Graham (Graham, 1923; pozri aj Raffer, 1994).

Problematickým v tomto ohľade je aj nedostatočné zhodnotenie mikropôžičiek (Easterly, 2010, s. 69). Zatiaľ čo autor oprávnene považuje držiteľa Nobelovej ceny za mier Mohammada Yunusa za hľadača, jeho nadšenie nad vzájomnou kontrolou, ktorú v dôsledku špecifického nastavenia mikropôžičky umožňujú, je – obzvlášť vo svetle korektného zhodnotenia APRM NEPAD – prekvapivé. Podobne ako vo vyššie spomenutom prípade, aj mikropôžičky vedú k rozšíreniu disciplinárnej moci neoliberalného režimu do najokrajovjších častí periferie. Vzájomný tlak v skupine dlžníkov, v ktorej musia všetci svoje pôžičky splácať, aby ktorýkoľvek z nich mohol získať ďalšiu pôžičku, vedie okrem väčšej návratnosti aj k sprethnaniu spoločenských väzieb. Ako píše Katharine Rankinová: „*... etnografické štúdie ukázali, že v niektorých programoch mikropôžičiek členovia skupín dôsledne monitorujú konzumné vzorce ostatných členov, aby zaistili, že finančné rezervy pôjdu v prvom rade na splatenie pôžičiek. V praxi tak môžu skupiny generovať nepriateľské a donucovacie prostredie, ktoré polarizuje členov, namiesto aby ich zjednocovalo.*“ (Rankin, 2001 s. 32; pozri aj Fernando /ed./, 2005.) Nedostatok pochopenia pre iné než otvo-

rene represívne formy moci robí Easterlyho nadšenie pre hľadačstvo nebezpečné pre náchylnosť podlahnúť jeho subtílnejším formám.

V záverečnej kapitole Easterly predstavuje svoje návrhy na to, ako zlepšiť rozvojovú pomoc. Tu sa najviac blíži k radikálnym kritikom rozvoja. V prvom rade odmieta úlohu expertov, ako je tradične vnímaná v rozvojovom diskurze. „*Na plánovačoch je najneznesiteľnejšia ich (obvykle nevedomá) povýšenosť.*“ (Easterly, 2010, s. 36.) Rozvojový experti, „*dedič[i]... misionára a koloniálneho úradníka*“ (Easterly, 2010, s. 34), nie sú tými správnymi hľadačmi. Chudobní obyvatelia nesedia so založenými rukami. „*Sú sami najlepšimi hľadačmi riešení svojich problémov.*“ (Easterly, 2010, s. 37.) Easterly preto vyzýva: „*Nepokúšajte sa napravovať vlády alebo spoločnosti.*“ (Easterly, 2010, s. 378.) Dôležité je riešiť konkrétne problémy priamo na mieste a zisťovať, čo funguje.

Autor navrhuje na trhovom princípe fungujúci systém rozvojových poukázok, ktoré by viedli k tomu, že by mal každý možnosť sa rozhodnúť, čo potrebuje, a svoju poukážku by vymenil rozvojovej agentúre špecializujúcej sa na konkrétny problém. Tu sa Easterly dostáva zrejme najbližšie k predstave radikálnej demokracie. V prípade služieb, z ktorých by mali prospech celé skupiny, „*by poukázky boli poskytované zrejme celým dedinám. Dedinčania by si potom mohli odhlasovať, akým spôsobom sa využijú, takže spätná väzba by tu fungovala skôr na dedinskej než individuálnej úrovni.*“ (Easterly, 2010, s. 389–390.) Takáto forma priamej demokracie spolu s uznaním funkčnosti kolektívneho jednania v prípade spoločného vlastníctva (Easterly, 2010, s. 104) sa najviac odkláňa od Easterlyho ideálnej predstavy rozvoja chudobnej spoločnosti prostredníctvom voľného trhu.

Ďalším krokom k obmedzeniu moci expertov vo vzťahu k „*cieľovej populácii*“ je návrh, aby rozvojové agentúry dávali bokom časť rozpočtu, ktorá by išla na „*financovanie medzinárodnej skupiny nezávislých hodnotiteľov zostavených z odborne dobre pripravených ľudí z bohatých i chudobných krajín...*“ (Easterly, 2010, s. 380). Tu sa zdá, že autor argumentuje v prospech poručníctva tak typického pre rozvoj, avšak vzápätí vysvetľuje svoj úmysel: „*Skúsme využívať najrôznejších spôsobov priameho pýtania sa chudobných, či sa im darí lepšie.*“ (Easterly, 2010, s. 380.) S takto definovanou úlohou expertov sa dá iba súhlasiť. Škoda, že Easterly ju neaplikuje aj pri ospevovaní trhového mechanizmu.

V úplnom závere sa autor pýta: „*A čo môžete urobiť vy?*“ (Easterly, 2010, s. 394.) A vračia sa obľúkom k otázke politikácie rozvoja. „*A dokonca i keď s touto činnosťou nemáte nič spoločného, môžete ako občan pozdvihnúť hlas a dať najavo, že chcete, aby sa pomoc skutočne k chudobným dostávala.*“ (Easterly, 2010, s. 394.) Iba v prípade skutočného nátlaku občanov bohatých krajín by bolo možné narovnať vzťahy medzi Severom a Juhom. Dovtedy budú hľadači márne hľadať riešenia. Nanajvýš ak prispejú k čiastočnému zmierneniu najhorších prejavov fungovania neviditeľnej ruky trhu v realite medzinárodnej anarchie.

Vydavateľstvo Academia prinieslo na český (a slovenský) trh knihu, ktorá rozčerila hľadinu rozvojového diskurzu svojou kritikou doterajších spôsobov rozvojovej pomoci. Prístupnosť a miestami až zábavnosť (hoci tragikomická) robia z Easterlyho knihy poučné čítanie pre všetkých, ktorí sa zaujímajú o vzťahy medzi krajinami Severu a Juhu a o možnosť pomáhať ľuďom v núdzi v iných kútoch sveta. Napriek jednoznačnému prínosu formuláciou svojich návrhov na zlepšenie pomoci však Easterly ostáva uväznený v medziach rozvojového diskurzu vymedzených eurocentrizmom a uctievaním trhového mechanizmu.

Tomáš Profant

¹ Jeffrey Sachs vo svojej recenzii (a odpovedi na kritiku) uvádza, že Easterly k tomuto konkrétnemu tvrdeniu nedokladá žiaden zdroj, pričom podľa amerického Červeného kríža plánom zavaňajúce rozdávanie moskytiér v Zambii zadarmo viedlo k zvýšeniu ich používania z 28,5 % na 85 % po ukončení kampane (Sachs, 2006).

Literatúra

- Abrahamsen, Rita (2004): The power of partnership in global governance. Third World Quarterly, Vol. 25 (2004), No. 8, s. 1453–1467.

- Fernando, Jude L. (ed., 2005): *Microfinance: Perils and Prospects*. London – New York: Routledge, 2005.
- Graham, Frank D. (1923): Some Aspects of Protection Further Considered. *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 37 (February 1923), No. 2, s. 199–227.
- Polanyi, Karl (2006 [1944]): *Velká transformace*. Brno: CDK, 2006.
- Prendergast, Renee – Stewart, Frances (eds., 1994): *Market Forces and World Development*. London – Basingtoke – New York: Macmillan – St. Martin's Press, 1994.
- Raffer, Kunibert (1994): Disadvantaging Comparative Advantages: The Problem of Decreasing Returns. In: Prendergast, Renee – Stewart, Frances (eds.): *Market Forces and World Development*. London – Basingtoke – New York: Macmillan – St. Martin's Press, 1994, s. 75–90.
- Rankin, Katharine N. (2001): Governing development: Neoliberalism, microcredit, and rational economic woman. *Economy and Society*, Vol. 30 (February 2001), No. 1, s. 18–37.
- Sachs, Jeffrey D. (2006): How to help the poor: Piecemeal progress or strategic plans? *Perspectives*, Vol. 367 (April 22, 2006), s. 1309–1310.
- Walle, Nicolas van de (2005): *Overcoming Stagnation in Aid-Dependent Countries*. Washington, D.C.: Center for Global Development, 2005.